

А. А. Шарабуряк (Херсон)

Відображення лексико-граматичної категорії істоти / неістоти в сучасній польській мові

Стаття висвітлює проблему невідповідності об'єктивного статусу живих і неживих предметів та їхньої граматичної характеристики в аспекті категорії істоти / неістоти у сучасній польській мові, зумовлену особливостями індивідуального сприйняття й осмислення людиною фрагментів навколишньої дійсності.

Ключові слова: лексико-граматична категорія істоти / неістоти, іменник чоловічого роду, знахідний відмінок однини, польська мова.

The article deals with the separate groups of polish masculine nouns with name inanimate object and belong to grammatical class of animate. The article offer detailed semantical classification.

Key words: noun, animate / inanimate, accusative case, genitive case, Polish language.

На основі сприйняття й осмислення мовцями фактів навколишнього світу виділяють лексико-граматичну категорію *істоти / неістоти* іменників. Проблемам граматичних категорій іменника присвячено дослідження Н. С. Валгіної [1], В. В. Виноградова [2], І. Р. Гальперина [3], Л. Єльмслева [5], Д. Е. Розенталя [7] та ін., у тому числі на матеріалі польської мови – праці Х. Врубеля [19], Я. Мьодека [15], А. Марковського [14], А. Нагурко [16].

Однак інтерпретація категорії *істоти / неістоти*, пов'язаної з відображенням в мові особи чоловічої статі, є дискусійною. Більшість авторів обмежується констатацією того, що іменники – назви неістот мають у знахідному відмінку форму

родового відмінка, виявляють ознаки коливання у творенні форм знахідного відмінка за певних семантичних або стилістичних умов.

Річ у тім, що в польській мові субстантиви чоловічого роду поділяють на такі форми, як *чоловічо-особові іменники* (rodzaj męskoosobowy: *chłopiec* „хлопець”), *чоловічо-тваринні іменники* (rodzaj męskozwierzęcy: *kot* „кіт”) і *чоловічо-речові іменники* (rodzaj męskorzeczowny albo męskonieżywotny: *stół* „стіл”) [6, 8].

До *істот* належать іменники чоловічо-особового роду, які номінують осіб чоловічої статі. В граматичній системі чоловічо-особові іменники завдяки формам називного і знахідного відмінків однини протиставляються *неістотам* – чоловічо-тваринним, чоловічо-речовим та іменникам жіночого й середнього роду.

„Опозиція *істота* / *неістота* є мовною категорією, а не фактичною”, вважає польська дослідниця А. Нагурко [16, 142], тобто вказане протиставлення не відбиває повністю об’єктивного статусу предметів навколишнього світу. „Згідно з чисто мовним критерієм назвами істот у польській мові ми повинні визнати додатково наступні класи іменників” [Там само] – і перераховано кілька груп назв неживих предметів, позначених іменниками чоловічого роду.

Про активізацію тенденції поширення закінчень родового відмінка у знахідному свідчать мовні одиниці традиційних і нових лексико-семантичних груп (назви померлих, надприродних фантастичних істот, танців, марок товарів, ігор або їхніх елементів, грошових одиниць, грибів, квітів, фруктів і овочів, алкогольних напоїв, хворіб, планет, зброї, ударів, свят, традицій тощо) [6, 123 – 125].

На думку А. Марковського, деякі назви неживого „поводять себе як іменники – назви істот” [14, 115]. Додамо, що така асиметрія має гносеологічні підстави і стосується граматичної опозиції, а не поділу реальних предметів навколишньої дійсності.

Вчений класифікує подібні іменники, але, як свідчать зібрані нами матеріали, конкретне наповнення лексико-семантичних груп вимагає доповнень і уточнень.

Наше дослідження ставить за мету провести лінгвістичний аналіз семантично неузгоджених іменників в аспекті категорії *істоти* / *неістоти*, дослідити лексико-семантичні групи, в яких спостерігається невідповідність між фактами навколишнього світу і формальними показниками розглянутої категорії у публіцистичному дискурсі сучасної польської мови. В результаті аналізу текстів польської преси останніх десятиліть („*Polityka*”, „*Wprost*”, „*Przekrój*”, „*Zwierciadło*”, „*Gazeta Wyborcza*”, „*Reczpospolita*”, „*Gazeta Prawna*”, „*Focus*”, „*Metro*” за 1987 – 2012 рр.) нами зібрано близько 300 лексичних одиниць, що набувають граматичних показників категорії істоти залежно від формально-мовних і семантичних чинників.

Розглянемо лексико-граматичні розряди, що утворюють іменники чоловічого роду в сучасній польській мові з огляду на категорію *істоти* / *неістоти*. Граматичну форму, притаманну істотам, мають:

1. *Назви померлих*. До цієї групи відносимо іменники *trup* „труп”, *nieboszczyk* „небіжчик”, *wisielec* „вішальник”, *topielec* „утопленик”, *denat* „жертва”. Наприклад: *Najpierw trzeba zabić człowieka w człowieku, czyli pozbawić go nadziei, doprowadzić do osamotnienia, a potem tego trupa człowieczego poddać zabiegowi za pomocą zastrzyku potasu lub zwielokrotnionego środka przeciwbólowego* [„*Wprost*”, 2004, № 13]; „*Widać na nim Jadwigę, wisielca, dokładnie przedstawiona jest też szubienica*” [„*Focus*” 2008.04.01].

2. *Назви марок серійних промислових виробів*.

А. *Назви автомобілів та інших транспортних засобів*. До цієї підгрупи належать: *cadillac* „кадилак”, *chevrolet* „шевроле”, *fiat* „фіат”, *ford* „форд”, *mercedes* „мерседес”, *peugeot* „пежо”, *citroën* „сітроен”, *volkswagen* „фольксваген”, *opel* „опель”: *Rodzinie zostawił starego cadillaca,*

akcje na 200 dolarów oraz 25 dolarów w gotówce [„Gazeta Wyborcza”, 2004.03.12]; *Rozpędza swojego **Forda Focusa** WRC do granic możliwości. ... Nagle jego rajdówka wpada w dziurę, a mocne szarpnięcie przy dużej prędkości dosłownie „wypluwa” **Forda** poza drogę* [„Focus”, 2008.02.22].

Б. *Назви вогнепальної зброї.* Сюди належать лексеми: *kałach* „автомат Калашникова”, *mauser* „маузер”, *kolt* „кольт”, *browning* „браунінг”. Наприклад: *Żołnierz opowiada dalej: – Miał w torbie granaty, telefon, **kałacha** i kamerę wideo z filmem* [„Gazeta Wyborcza”, 2008.04.29]; ***Mausera** trzymała nielegalnie* [„Zwierciadło”, 2006, № 9. – S. 53].

В. *Назви цигарок.* До цієї підгрупи відносимо слова: *skręt* „самокрутка”, *papieros* „сигарета”: *Wypalileś właśnie **skręta** z marihuaną, jesteś w błogim nastroju i nie masz ochoty zawracać sobie głowy rakiem płuc?* [„Gazeta Wyborcza”, 2008.01.30]; *Podpalał wtedy **papierosa** za papierosem zwitkami franków i lżył francuski establishment* [„Wprost”, 2006, № 13. – S. 45].

Г. *Назви марок електронної апаратури.* У цій підгрупі такі іменники, як: *Grundig* „Грюндіг”, *Philips* „Філіпс”, *Samsung* „Самсунг”. Наприклад: *Turcy bardzo chcieli kupić **Grundiga*** [„Gazeta Wyborcza”, 2003.04.14]; *Artysta bojkotuje **Samsunga**. ...Sam zaproponował **Samsunga** jako sponsora wystawy* [„Gazeta Wyborcza”, 2008.04.14].

3. Назви продуктів харчування

А. *Назви кондитерських виробів.* У цій підгрупі – слова *ekler* „еклер”, *ptyś* „еклер (заварне тістечко)”, *biszkopt* „бісквіт”, *piernik / pierniczek* „пряник”, *paczek* „пончик”, *cukierek* „карамель”. Наприклад: *Do tego klienci mogą się zdecydować na ciasto, np. jogurtową kostkę, jeden z tortów lub **eklera*** [„Gazeta Wyborcza”, 2008.09.24].

Б. *Назви напоїв.* Це лексеми *szampań* „шампанське”, *drink* „коктейль”, *Lipton* „чай Лінтон”, назви марок пива типу *Pilzner* „Пільзнер”, *Heineken* „Хайнекен”, *Tuborg* „Тюборг”. Наприклад: *Kiedy zwycięzcy wyborów do Parlamentu*

Europejskiego otwierali szampana, przegrani musieli zapomnieć o podboju Europy [„Wprost”, 2004, № 26. – S. 10]; *Zrób drinka!* [„Metro”, 2007.10.29].

4. *Назви танців, музики до них, музичних творів, дисків.* У цю групу входять лексеми: *krakowiak* „краков’як”, *kadryl* „кадриль”, *rock and roll* „рок-н-рол”, *walc* „вальс”, *fokstrot* „фокстрот”, *quickstep* „квікстеп”, *hopak* „гопак”. Наприклад: *Tańczy tam krakowiaka, prasuje obrusy na Wielkanoc, piecze ciasta i rozmawia z dziećmi o Bogu* [„Gazeta Wyborcza”, 2006.05.29]; *Kawalerzyści i damy zatańczą kadryla, czyli najpopularniejszy taniec epoki napoleońskiej* [„Gazeta Wyborcza”, 2007.07.06].

5. *Назви ігор і їхніх елементів.* Це такі слова, як: *badminton* „бадмінтон”, *berek* „солоний заєць”, *chowany* „хованки”, *golf* „гольф”, *hokej* „хокей”, *krokiet* „крокет”, *ping-pong* „пінг-понг”, *palant* „гилка”. Наприклад: *Młodzież gra w badmintona* [„Gazeta Wyborcza”, 2003.03.12].

6. *Назви грошових одиниць.* До цієї групи належать найменування *cent* „цент”, *dolar* „долар”, *forint* „форинт”, *jen* „ієна”, *rubel* „рубль”, *frank* „франк”, *funt* „фунт”, *złoty* „злотий”. Наприклад: *Jeśli euro stanieje jeszcze o 1 centa, to znajdzie się na najniższym poziomie w swojej historii* [„Gazeta Wyborcza”, 2000.08.10]; *Dolara wyceniano natomiast na 115,69 jena* [„Gazeta Wyborcza”, 2002.07.17].

7. *Назви грибів.* У цю групу входять іменники *grzyb* „гриб”, *borowik* „боровик”, *boczniak* „плеврот” (глива), *koźlarz* „підберезовик”, *muchomor* „мухомор”. Наприклад: *Grzyba musimy objąć i spokojnie wykręcać* [„Gazeta Wyborcza”, 2007.09.23]; *Turysta znalazł 1,5-kilogramowego borowika* [„Gazeta Wyborcza”, 2007.09.23].

8. *Назви частин тіла людини.* До них належать слова з розмовною або вульгарною конотацією: *suścek* „одна з грудей”, *kutas*, *fiut* „назви статевого органу чоловіка”. Наприклад: *Najpierw ucinają ci pierś, jądro, kawał jelita – byle ratować życie – a potem musisz odpowiadać na zdziwienia sąsiadki: no i co,*

odcięto tego **cycka**? [„Polityka”, 2007, № 13. – S. 4]; *Artystka Nieznalska umieściła na krzyżu **fiuta**, który teraz będzie walcowany przez powołaną komisję. Walkowanie weźmie na podgląd Helsińska Fundacja Praw Człowieka przez specjalnego wysłannika <...>. Nieznalska z jej futem jest bez znaczenia. Chciała zawalczyć z męskim szowinizmem? Mogła na sto sposobów. Ale ona ryła **kutasa** na krucyfiksie. Więc miała jak w banku, że się zleca dewoci, odśpiewają „Serdeczna Matko”, podpiszą, że „zohy-dza”*. [„Wprost”, 2006, № 12. – S. 12].

9. *Назви хвороб*. У цій групі спостерігаємо такі лексеми: *rak* „рак”, *czerniak* „меланома”, *alzheimer* „хвороба Альцгеймера”. Наприклад: *Aktorka Daria Trafankowa zmarła w wieku 51 lat na **raka** trzustki, którego wykryto dopiero, gdy doszło do przyrzutów do wątroby* [„Wprost.”, 2004, № 25. – S. 4]; *Nie oznacza to jednak, że palenie może być zdrowe – większość palaczy umiera przedwcześnie na zawał, udar albo **raka*** [„Wprost”, 2004, № 13. – S. 11].

10. *Назви хворобливих новоутворень або хвороботворних мікроорганізмів*. До них належать номінативні одиниці *pryszcz* „прищ”, *polip* „поліп”, *guz* „пухлина”, *wirus* „вірус”, *mikrob* „мікроб”. Наприклад: *Filip zapamiętał tylko tę kurtkę i pryszcz na lewym policzku napastnika* [Gazeta Wyborcza. 2004-09-27]; *W krakowskiej klinice rozcięto mi przegrodę nosową i wyjęto z niej **polipa** – opowiada „Laszka”* [„Gazeta Wyborcza”, 2007.06.05].

11. *Назви ударів* (фізичних дій людини в стосунку до іншої людини або тварини). Сюди ми віднесли іменники на позначення дій як приязного характеру, так і – найчастіше – ворожого, зневажливого: *calus*, *buziak* „поцілунок”, *kopniak* „ступсан”, *klaps* „ляпас”. Наприклад: *Jeśli zamiast wody dostaniesz **kopniaka**, nie wróży to dobrze* [„Polityka”, 2009, № 13. – S. 26]; *Według badań z 2005 roku 72,1 procent dzieci dostaje **klapsa**, a co czwarte pada ofiarą surowych kar fizycznych* [„Przekrój”, 2008, № 24. – S. 13].

12. *Назви астрономічних об'єктів* (планет, комет, метеоритів, зірок тощо). До цієї групи належать, наприклад, найменування планет – *Tytan, Mars, Saturn: Może by go na Tytana posłać, niech autograf Michnika lustruje?* [„Wprost”, 2004, № 26. – S. 16]; *Gdyby na przykład Lech wyleciał rakieta na Saturna, wróciłby jako synek Jarosława* [„Polityka”, 2009, № 4. – S. 98].

13. *Назви нових видів електронної комунікації*. До цієї групи зараховуємо дві назви: *mail* „електронний лист”, *SMS* „коротке повідомлення на мобільний телефон, есемеска”). Наприклад: *Napisz maila do królowej* [„Gazeta Wyborcza”, 2006.03.02]; *SMS-a o tej treści wysłał późnym wieczorem 11 marca do ministra skarbu Zbigniewa Kaniwskiego były minister skarbu Wiesław Kaczmarek* [„Wprost”, 2004, № 17. – S. 19].

14. *Назви комп'ютерних програм* – одна з найновших лексико-семантичних груп, до якої увійшли слова типу *wirus* „комп'ютерний вірус”, *Linux* „програмне забезпечення „Лінукс”, які вживаються у формі назв істот. Наприклад: *Wirusa Cabir stworzyła grupa czeskich i słowackich chakerów 29a, którzy za punkt honoru postawili sobie udowodnienie, że żadna technologia nie jest odporna na robaki* [„Wprost”, 2004, № 26. – S. 9]; *Calkowite przejście na Linuksa zapowiedział m.in. IBM* [„Wprost”, 2004, № 26. – S. 37].

15. *Складові фразеологічних зворотів*. В усталених словосполученнях спостерігаємо іменники – назви конкретних предметів, абстрактних понять, конкретних дій, станів людини тощо: *kielich* „келих”, *fart* „щастя”, *knot* „незадовільна оцінка, сором”, *szik* „дивацтво”, *psikus* „жарт”, *pech* „невдача”, *kac* „похмілля”, *drapak* (*dać drapaka* „дати драпака, втікти”), які набувають у знахідному відмінку закінчення -a, що є що є виразником приналежності іменника до назв істот, пор.: *Kaczyńscy mają wielkiego farta, że tak rzadko występują w telewizji* [„Wprost”, 2004, № 26. – S. 17]; *Straż w obliczu napierającego tłumu dała drapaka i lud stolicy wdarł się do więzienia* [„Polityka”, 2007, № 34. – S. 11].

Крім того, деякі іменники можуть мати паралельні форми (знахідного – з родовим; знахідного – з називним), у яких виявляється синкретизм відмінків. Зокрема, ми встановили такі лексико-семантичні групи:

1. *Назви фруктів і овочів.* До цього розряду належать слова: *ananas* „ананас”, *grejppfrut* „грейпфрут”. Наприклад: *Jak rozmnożyć ananas* [„Gazeta Wyborcza”, 2004.10.09]; *Ścieramy marchewkę na grubej tarce, dodajemy pokrojonego ananasa, rodzynki i niezbyt drobno posiekane orzechy* [„Gazeta Wyborcza”, 2004.12.20]; *Mózg, słowami Wilbera, przypomina pomarszczony grejppfrut* [„Polityka”, 2008, № 15. – S. 26]; *Pierwszy rosyjski satelita przypominał piłkę nożną, amerykański – grejppfruta* [„Polityka”, 2007, № 10. – S. 26].

2. *Назви м'ясних страв.* У цій групі маємо такі лексеми: *kotlet* „котлета”, *befszyk* „біфштекс”, *grill* „гриль”. Наприклад: *Na szczęście w telewizji nie widać, co się ma na talerzu, i kotleta schabowego można zamienić na sojowego* [„Rzeczpospolita”, 2008, 16.04]; *Przerabia na kotlet siekany własnego szefa, padre padrone rodziny* [„Rzeczpospolita”, 2008, 25.04.]; *Pora na grilla* [„Wprost”, 2004, № 17. – S. 57]; *W Polsce potrawy z rusztu, bo tak właśnie powinniśmy nazywać grill, są przyrządzane od stuleci – przekonuje Tadeusz Matysiak, szef kuchni Domu Polonii w Pułtusku* [„Wprost”, 1999, № 21. – S. 24].

3. *Назви солодоців і кондитерських виробів.* У мовних одиницях цієї групі набагато менше коливань у граматичній опозиції істоти / неістоти. Наші спостереження вказують на те, що найчастотнішою є форма з флексією *-a*, що збігається з формою родового відмінка типу *zjeść biszkopta* („зїсти бісквіт”). Однак паралельно можуть вживатися й форми з нульовим закінченням, які вказують на приналежність іменника до категорії неістот: *batonik* „шоколадний батончик”: *Skazana za batonik* [„Gazeta Wyborcza”, 2003, 03.25] і *Pobił sprzedawcę za batonika* – „obsesja” z reklamy [<http://wirtualnemedial.pl/document.php?id=2102614>, 2007-03-19].

Таким чином, мовці на підставі індивідуального сприйняття, осмислення предметів довкілля відносять одну групу речей до живих, а іншу – до неживих. Суб'єктивно-гносеологічний підхід до категоризації живого / неживого зумовлює незбіг сутності предметів, що репрезентують певні фрагменти дійсності, та специфіку їхнього розподілу в сучасній польській мові за граматичним класом *істоти* / *неістоти*, зокрема в публіцистичному стилі.

Іменникова опозиція *істоти* / *неістоти* виявляє невідповідності між логічним трактуванням реалій і граматичною формою вербалізованих у мові назв предметів, класифікованих на підставі тематичної приналежності. Подібні процеси свідчать про поглиблення граматикалізації категорії *істоти* / *неістоти* у польській мові, еволюція якої, зумовлена відходом від семантичного критерію, може призвести до її поступового нівелювання й навіть зникнення в процесі подальшої еволюції лінгвальної системи.

Вважаємо, що становлення, розвиток, зміни у лексико-граматичній категорії *істоти* / *неістоти* в польській мові на тлі інших слов'янських мов потребують подальшого ґрунтовного і всебічного висвітлення.

Література

1. Валгина Н. С. Современный русский язык / Н. С. Валгина. – М. : Высш. шк., 1961. – 452 с.
2. Виноградов В. В. Русский язык / В. В. Виноградов. – М. : Высш. шк., 1986. – 640 с.
3. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 139 с.
4. Доленко М. Т. Сучасна українська мова / М. Т. Доленко, І. І. Дациук, А. Г. Кващук. – К. : Вища шк., 1987. – 352 с.
5. Ельмслев Л. О категории личности-неличности и одушевленности-неодушевленности // Принципы типологического анализа языков различного строя. – М. : Наука, 1972. – С. 114–152.

6. Кравчук А. Польська мова – українцям : Іменна словозміна з елементами синтаксису / А. Кравчук. – Львів : Українська академія друкарства, 2008. – 288 с.
7. Розенталь Д. Э. Современный русский язык : Учебное пособие для студентов-филологов заочного обучения / Д. Э. Розенталь. – М. : Высш. шк., 1991. – 559 с.
8. Структурно-типологические исследования в области грамматики славянских языков. – М. : Наука, 1973. – 264 с.
9. Doroszewski W. Podstawy gramatyki polskiej. – Cz. I. – Wyd. drugie / W. Doroszewski. – Warszawa : PWN, 1963. – 320 s.
10. Jadacka H. Nowy słownik poprawnej polszczyzny PWN / Red. naukowy Andrzej Markowski. – Warszawa : PWN, 2002. – S. 1613 – 1786.
11. Język polski. Encyklopedia w tabelach / Pod red. Witolda Mizerskiego. – Warszawa : Adamantan, 2000. – 511 s.
12. Klemensiewicz Z. Podstawowe wiadomości z gramatyki języka polskiego. – Wyd. XIII / Z. Klemensiewicz. – Warszawa : PWN, 1986. – 154 s.
13. Krawczuk A. Morfologia współczesnego języka polskiego (Fleksja). – Część I / A. Krawczuk. – Lwów : Українська Академія Друкарства, 2007. – 140 s.
14. Markowski A. Język polski : Poradnik / A. Markowski. – Warszawa : WILGA, 2004. – 496 с.
15. Miodek J. Słowo jest w człowieku : Poradnik językowy / J. Miodek. – Wrocław : Wydawnictwo Dolnośląskie, 2007. – 326 s.
16. Nagórko A. Zarys gramatyki polskiej / A. Nagórko. – Warszawa : PWN, 2005. – 331 s.
17. Sobol E. Podręczny słownik języka polskiego / Red. A. Markowski. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN Spółka z o. o., 1996. – 1304 s.
18. Wawrzyńczyk J. Wielki słownik rosyjsko-polski z kluczem polsko-rosyjskim / M. Kuratczyk, E. Małek, A. Gołubiewa, H. Bartwicka, A. Wawrzyńczyk. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN SA, 2004. – 1360 s.
19. Wróbel H. Gramatyka języka polskiego / H. Wróbel. – Kraków : Od Nowa, 2001. – 331 s.